

СТАНОВИЩЕ

За дисертационния труд за придобиване на образователна и научна степен “доктор” в ПН 3.1. Социология, антропология и науки за културата

Травма и празник. Сакрализация и трансформация на възпоменателното честване

Авторка: Илияна Хубенова

Научен ръководител: доц. д-р Георги Вълчев

Предложеният за защита дисертационен труд е резултат от траен и задълбочен интерес на авторката към проблемното поле на комеморативната ритуалност. Като студентка в магистърската програма “Мениджмънт и социализация на културното наследство” Илияна Хубенова разработи курсов проект върху честването на годишнината от Априлското въстание в Батак и още тогава прояви интерес към трансформацията, при която траурното възпоменание придобива черти на местен празник. Този интерес беше в основата на избора ѝ на магистърска теза под мое ръководство, в която въз основа на теренни наблюдения подобни трансформации на честванията на Априлското въстание бяха регистрирани на още няколко места: Перушица, Копривщица, Клисурса. Първата ми констатация след запознаването с дисертацията на Илияна Хубенова, която с огромно удовлетворение споделям, е за нейното израстване и развитие като изследователка.

Преди всичко държа да отбележа много уместната контекстуализация на разгледаните казуси, която осигурява цялостната рамка на дисертацията. Те са разположени в митоисторията на Възраждането, топос на всеобщ консенсус (или, по терминологията на Пиер Нора, място на обща памет) и съответно Априлското въстание като негова кулминация. Авторката убедително обосновава този свой избор със значимостта на въстанието и неговия погром за националното “ние”, за “изграждане на образа на българските добродетели, посредством трагизма, травмата и смъртта, замаскирани с чертите на геройството и саможертвата”, откъдето се извеждат съответните „романтизирани“ черти на нацията (с. 3).

В този контекст обектът на изследване – реализирането на наратива за Априлското въстание и Освободителната война посредством съвременните възпоменателни чествания – е конструиран в антропологична перспектива, чрез изследване на динамиката на възпоменателните чествания в няколко места: Батак, Перушица, Скравена и Карлово (конкретно честването на т.нар. “Страшното”). Тези чествания, както правилно констатира Хубенова, от една страна почитат и представят миналото, от друга генерират част от културния туризъм, а от трета са елемент от идентичността на местните общности. Именно улавянето на това преплитане на местното и националното, на траура и празника, на “високото” и всекидневното е оригиналният и иновативен принос на дисертацията в концептуално отношение. В методологическо отношение, за да осъществи своята цел, т.е. да установи дали и как възпоменателните чествания придобиват характеристики на

празник, авторката разработва модел на изследване, който обхваща развитието на честванията от самото им възникване до последните години. Основни акценти в този модел са възникването, утвърждаването и трансформациите на честванията, а също така символите и смислите, които се влагат в тях. Друг важен акцент е очертаването на профила на социалните актьори: организаторите и публиките, за да се достигне до значенията на честванията за съответните местни общности. Така Хубенова открива свой собствен ракурс към темата за местната празничност, а именно трансформирането на възпоменателни чествания в местни празници.

Наред с коректното изясняване на обекта, предмета и изследователските въпроси, както и разполагането им в съществуващата научна книжнина по въпроса за ритуалността и празничността, държа да отбележа подхода на дисертантката, който включва плътна теренна работа по етнографията на честванията на четирите избрани места в течение на няколко години. В тази връзка много добро впечатление прави очертаването на задачите и хипотезите на изследването (с. 10-11), както и уместно подбраните, описани и приложени методи на теренно изследване (с. 12-13). Не на последно място, обяснени са ключовите понятия, с които се работи по-нататък в хода на изследването: траур, травма, сакрално, празник, колективна идентичност, нация/национална идентичност, колективна памет и място на памет – и връзките между тях.

Историческото развитие на възпоменателните чествания в контекста на развитието на “Големия национален разказ” е предмет на отделна глава от дисертацията, в която са разгледани неговите основни носители и измеренията, до които достига през годините до наши дни. Хубенова проследява стъпките на институционализиране на честванията и паралелно с легитимирането на историческия разказ. Особено ценно от културологична гледна точка е включването на знакови произведения на мемоаристиката, художествената литература и историографията за създаването на “топосите на героичното”. Авторката логично заключава, че въпреки споровете и противоречията между тях, всички те вкупом допринасят за изграждането на основите на “големия разказ”. Съвсем уместно тук перспективата е разширена, за да включи превръщането на Априлското въстание в събитие (по Д. Даян) чрез отразяването му в световната преса.

По-нататък историята на честванията по места е анализирана именно като артикулация на този “голям героичен разказ” с посочване на спецификите на всяко отделно място. Тук специално отбелязвам като интересен принос анализа на Скравена като място на памет, което не се отнася пряко до самото събитие (смъртта на Ботев и четниците му), а полага началото на националния разказ за героите. Както проникателно заключава дисертантката, докато в другите изследвани райони се чества саможертвата и героизмът, в Скравена честването на Ботевата чета е и символ на родолюбието и героизма на местната общност (с. 58). В тази връзка заслужава внимание типологията на местата на памет, където – за разлика от останалите, които са “първични” – Скравена е определена като “приобщено” място на памет (с. 126).

С присъщата си наблюдателност и внимание към детайла Хубенова открива в

някои от историческите описания податки за последващото трансформиране на честванията в „народно веселие“. Те се коренят именно в конструирането на “големия разказ” като героичен, съчетаващ почитането на загиналите с благодарността към тяхната жертва в името на свободата – една форма на емоционален “мениджмънт”, която авторката констатира и днес в разговорите с организатори на честванията (с. 59).

В контекста на “големия героичен разказ” се състоява първата трансформация в историята на възпоменателните чествания: тяхното национализиране, т.е. издигането им в събития от национално значение, където траурът се заменя с тържественост, а религиозната сакралност – с национална (военни почести, културни събития). Тази замяна е особено значима след 1944 г., когато се наблюдава втората трансформация, а именно включването на възпоменаваната събитийност в нов контекст, отличаващ се с определена идеологическа телеология. Нацията и нейната история се преплита с идеологията на комунистическата партия чрез своеобразно изобретяване на традиция (по Хобсбом), т.е. на континуитет между националреволюционната борба и комунистическия режим.

Авторката уместно отбелязва, че сакрализирането на историческите събития води до тяхната едноизмерност и до изключването им от критичния историографски наратив, демонстрирано от скандала “Батак”. Историческата травма в случая достига до определен момент и се „закотвя“ в него, заключава тя (с. 81).

С особено удовлетворение държа да отбележа приносите на настоящата дисертация към етнографията на разглежданите събития в последните две глави и по-широките изводи, които се налагат от анализите на авторката. Нейното наблюдение за трансформирането на траурното честване в социален празник на местната общност е основано върху показателни теренни находки и разсъждения върху тях. Тя убедително свързва утвърждаването на националната идентичност като функция на комеморативните събития с модела на поведение на публиките, при който елементът на спомняне се замества от еуфория, придобивайки характеристиките на празник. А празникът се отнася преди всичко до местната общност и артикулирането на нейните ценности и идентичност.

Като особено интересни и заслужаващи по-нататъшно внимание откроявам наблюденията на Хубенова за ролята на социалните мрежи: публикуващите в тях придават национално значение на честванията и подчертават траурния им смисъл, докато на терен присъстващите са по-скоро пасивни по отношение на първопричината за честването. Макар да участват физически в шествията, тяхното общуване не е свързано с непосредствения им повод. От друга страна, чрез постването на фотографии и други публикации в социалните мрежи частните лица пряко съучастват в националната памет.

Накрая, но не по значение, бих искала да подчертая приноса на авторката към интерпретацията на символните и пространствените измерения на честванията. По този начин тя достига до характеристиката на тяхната трета, съвременна трансформация, при която освен отбелязването на историческото събитие,

честванията придобиват и характера на социално събитие, повод местната общност да заяви и преутвърди себе си. В този процес сакралното бива донякъде изместено от празничното, при това – празнично в смисъла на профанно, битово, чийто фокус е консумацията. Много добро впечатление прави, че тук дисертантката не се поддава на изкушението да се плъзне по повърхностна критика, а привлича в анализа си както традиционни за Балканите ритуали за почитане на мъртвите, включващи консумация на храна и алкохол (с. 118), така и телеологията на героичния разказ, която предполага акцент не върху самата жертва, а върху нейния смисъл и резултат – освобождението.

Тук бих добавила, че корените на тази трансформацията могат да се търсят още в предишния период: за комунистическия режим е важна не само “изобретената традиция”, която го свързва с националноосвободителното движение, за да му придаде легитимност, но и необходимостта от “социалистически оптимизъм”, т.е. жизнеутвърждаваща интерпретация на инак трагичните събития.

В заключение: дисертационният труд на Илияна Хубенова, авторефератът и публикациите по темата напълно съответстват на критериите за присъждане на образователната и научна степен “доктор” по Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, за което ще гласувам без колебание.

Декларирам, че не съм в конфликт на интереси, нямам общи публикации с дисертантката и не съм забелязала плагиатство.

29.07.2023 г.

Проф. д-р Даниела Колева
СУ “Св. Климент Охридски”
Кат. “История и теория на културата”